

Mu'ınü'l-Mürîd'de Yetkinlik Sıfat Fiili

Elif Gülnur KOCA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili

elifgulnurkoca@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-5727-4074>

Özet

Bu çalışmada, Türk dilinin önemli bir bileşeni olan sıfat fiillerin, Mu'ınü'l-Mürîd eseri üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Eser, Harezmi bölgesinde yazılmış ve İslam dininin ilkelerini ve tasavvufi esaslarını Türkmenlere anlatmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, eserde bulunan yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonları ele alınmıştır. Bu alt fonksiyonlar arasında elverişlilik, beceri, imkan, alışkanlık ve diğerlerinden ayırma yer almaktadır. Bu çalışmada, eserdeki örneklerle bu alt fonksiyonların nasıl işlendiği açıklanmaktadır. Bu çalışma, Türk dilinin önemli bir dilbilimsel öğesini eser üzerinden ele alarak dilin işlevlerini ve yapısal özelliklerini derinlemesine anlamamıza katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, Mu'ınü'l-Mürîd eserindeki yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonlarının incelenmesi, Türk dilinin yapısal öğelerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mu'ınü'l-Mürîd, Sıfat Fiil, Fonksiyon, Yetkinlik İşlevi

Competence Adjective Verb in Mu'ınü'l-Mürîd

Abstract

In this study, it is aimed to examine the participles, which are an important component of the Turkish language, through the work "Mu'ınü'l-Mürîd". The work was written in the Khwarazm region and was penned to explain the principles of Islam and Sufi doctrines to the Turkmen people. In this study, the competence participles and their sub-functions found in the work are discussed. These sub-functions include suitability, skill, possibility, habit, and differentiation from others. In this study, it is explained how these sub-functions are addressed with examples from the work. By addressing an important linguistic element of the Turkish language through the work, this study contributes to a deeper understanding of the functions and structural features of the language. Ultimately, examining the competence participles and sub-functions in the work "Mu'ınü'l-Mürîd" will help us better understand the structural elements of the Turkish language.

Keywords: Mu'ınü'l-Mürîd, Adjective Verb, Function, Competence Function

Giriş

Harezmi Türkçesi, Orta Asya'da, özellikle de bugünkü Özbekistan'ın batısında, Hazar Denizi'nin güneyinde ve Amu Derya Nehri'nin yanı başında bulunan Harezmi bölgesinde kullanılan bir Türk diyalektidir.

Harezmi Türkçesi, İslamiyet'in geniş halk kitleleriyle Türkler tarafından kabul edildiği bir dönemin dili olan Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğinde bir dönemi içine alan dil devridir. Dil özelliği bakımından dönemin, Oğuz ve Kıpçakların belirgin bir farklılığa gitmediği bir coğrafyada ortak bir edebî anlayışla ortaya çıktığı savunulabilir. (Ünal, 2019:1) Harezmi Türkçesi'nin tarihi, en az 11. yüzyıla kadar uzanır ve Harezmi bölgesindeki Türk halkları tarafından konuşulmuştur. Özellikle Harezmi Şahları döneminde bölge siyasi ve kültürel bir güç merkezi haline geldi ve bu dönemde Harezmi Türkçesi önemli bir dil olarak kabul edildi. Dönem içinde birçok önemli eser verilmiştir. Bu eserlerden biri olan Mu'înü'l-Mürîd çalışmamıza kaynaklık etmektedir.

Mu'înü'l-Mürîd, Harezmi bölgesinde İslâm adlı bir şair tarafından kaleme alınan ve döneminin dil özelliklerini koruyan önemli bir eserdir. Eser, Arapça bilmeyen göçebe Türkmenlere fıkıh ve tasavvuf hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmıştır. “Mu'înü'l-Mürîd, babların başlıklarından da anlaşılacağı üzere Türk- İslâm kültür muhitindeki insanlara İslâm dininin ilkelerini, onları Allah'a yaklaştıracak dinî ve tasavvufî esasları, Allah'ın birliği, Hz. Peygamber'in sünneti, zühd ve takva, nefsi terbiye etmek gibi tarikatın adap ve erkanını telkin etmek, insanların dünya ve ahirette mutluluğa ulaşmaları için ne gibi vasıfları haiz olmaları gerektiğini anlatmak amacıyla kaleme alınmıştır.” (Çürük, 2005: 1). Eser, öğretici nitelik taşıması açısından yalın bir Türkçeyle yazılmasına rağmen dini ve tasavvufî konulardan dolayı yer yer Arapça, Farsça kelimeleri de içinde bulundurmaktadır. Esere şekil açısından bakıldığında toplam 407 dörtlükten oluştuğu görülmektedir. Eserin bilinen tek nüshası “Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi Genel no.1605/18, tasnif no. 297.3'te kayıtlı Mecmuatü'r- Resail adlı yazmanın içinde 177a- 202b yaprakları arasında bulunmaktadır.” (Toparlı, Argunşah, 2018: 13)

1.1. Sıfat Fiil

Türk dilinin ekleşme düzeninin ana fonksiyonları içinde yer alan ve on ek sınıfından biri olan fiilimsilerin bir üyesi olan sıfat fiiller kullanım alanı açısından en geniş ana alt fonksiyonlardandır. Sıfat fiilin ne olduğu konusundaki genel görüşler şu şekildedir:

Zeynep Korkmaz sıfat fiili şu şekilde açıklamıştır; “Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamanına bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli.” (Korkmaz, 1992: 132).

Korkmaz sıfat fiil tanımının devamında geçmiş zaman (-dIk/-dUk, -mİĞ/-mUĞ), geniş zaman (-r), geçmiş ve şimdiki zaman (-An), süreklilik (-IcI, -UcU), gelecek zaman (-AcAk), olumsuz geniş zaman (-mAz) olarak sıfat fiil eklerini sayar. (Korkmaz, 1992).

Muharrem Ergin ise partisip terimini kullanır ve şu şekilde açıklar: Partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak partisipler mana bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer. Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. (Ergin, 2013:333).

Ergin'in tanımında nesnelere hareket vasfı olmasından dolayı sıfat-fiil üzerinde durulmuştur. Tahsin Banguoğlu ise zaman kavramını ön plana çıkararak fiilin zamana bağlı olarak kavramı sıfatlaştıran şekli için sıfat-fiil tabirini kullanmıştır. (Ergin, 2015:422). Bu tanımları yaptıktan sonra Banguoğlu zaman kavramından devam ederek sıfat-fiilleri: Geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman sıfatfiilleri olmak üzere 3'e ayırır.

Necmettin Hacıeminoğlu fiilleri, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekil olarak tanımlar ve geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya örneklerini verir. (Hacıeminoğlu, 2008: 163)

Tahir Nejat Gencan ise şu açıklamayı yapar: “Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere sıfat-eylem denir. Hem sıfat, hem eylem olan bu sözcüklere ortaç da denir.” (Gencan, 2007: 434)

Bu tanımlara bakıldığında sıfat fiilin nesneyi nitelediği ve hareket vasıflarını karşıladığı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte zaman ekleriyle karıştırıldığı görülmektedir. Ancak sıfat fiil ekleri

zaman eki gibi bitimlilik sağlamaz ve bir tamlanan ile yandaş olarak eklendiği için zaman eki işlevine sahip olamamaktadırlar.

Çiğdem Topçu ise sıfat fiileri fiilimsi eklerinin bir üyesi olarak değerlendirilmesi gereken bir ek kategorisi olarak görür. Bir ismi sıfat göreviyle niteleyecek bir fiile ihtiyacımız olduğunda sıfat fiil eklerini kullandığımızı söyler. (Topçu, 2011: 24)

Zikri Turan fiilimsiler için şu açıklamayı yapar: “Fiilleri manaca muhafaza edip şekilce geçici olarak, kullanım müddeti boyunca isim kalıbına aktarma fonksiyonuyla diğer ek türlerinden ayrı ve muadil bir kategori oluşturan eklerdir.” (Turan, 2007: 1839).

Sonuç olarak sıfat fiillerin fiillere geldiğini, bir tamlanan aldığını ve o tamlananı nitelediğini söyleyebiliriz.

Topçu’ya göre yetkinlik sıfat fiili, telaffuz edilen veya görev kategorisindeki bir tamlananın nitelendiği fiili bakımından yetkinlik gösterdiği ya da o fiilin gerçekleşmesine imkân verebilmesiyle ilgili bir fonksiyon sınıfıdır. (Topçu, 2011: 155).

Sıfat fiillerde fonksiyon tespitinde eklendikleri fiiller ile oluşturdıkları kuruluş dikkate alınır. Alt fonksiyonlara inildikçe diğer alt fonksiyonlar ile yakınlaşma görülebilir. Bu çalışmada, Mu’ınü’l-Mürîd eserinde bu görüşler göz önüne alınarak yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonları incelenmiştir.

1.2. Muinü’l-Mürîd’de Yetkinlik Sıfat Fiili

Yetkinlik sıfat fiili, telaffuz edilen veya görev kategorisindeki bir nesnenin nitelendirilmesi veya gerçekleşmesine olanak sağlama fonksiyonuyla ilgilidir.

Yetkinlik-Elverirlik

-GAn

sen-ök sen **yaratđan** bu yer kök kün ay

bu küz kış kerek yaz kerek bolsu yay

bu yoğnı kılıp bar kamuğ barnı yoğ

ķılığlı ğanī sen ķamuğ ħalk çığay [1a-3]

ħaber bermişi téğ arıg pāk kelam
tümen miñ dürūd u taħıyyet selam
téğürgil rüsül enbiyā rūħıñı

yaratğan uğanım ulaşı ulam [1a-6]

şükür ħamd uğanğa tümen miñ hezār
ķamuğnı **yaratğan** uluğ bir ü bar
anıñ emri birle felek ewrülür

anıñ ħükmi birle kıtur yer ķarār [24a-378]

-GUÇI

bilıñ lā ilahe temek né bolur

iğidin öñin yok çığay bay kıtur

azīz ħod kıılığlı rüzī **bérgüçi**

bir allah öñin yok témeklik bolur [2a-17]

-GAy

eger mundın artuğ bileyin téseñ

murād maķşūduñı bulayın téseñ

iđi zıkrın ayğıl **açılğay** saña

yaşıñ tiñmegey ħiç küleyin téseñ [3a-36]

yüzin dağlağaylar ķaburğaların

hem arқан yaturup koyup ot ķorın

basıp yüzün otğa qarartıp meñin
basurğay başınğa tamuğ ot kırın [12b-197]

bu menzildin öñrü yörüp yetke sen
ayıtmak hācet yoq körüp nitke sen
açılğay saña sen bilip yoqluğun
bu barlıq yerindin ıraq kitge sen [23b-372]

-GU
yunuğnuñ soñınça dü-gāne ketür
soñınça du'ā kıl niyaz el kötür
icābet kılur rab gümān **tutmağū**
icābet anuq sen du'āmı yétür [6a-86]

zekāt kimge bermek kerek bil revā
faķır ol yā miskin érür bī-nevā
yā borçluğ yuluğluğ mükāteb ġarīb
bu cümlege **bérgü** biri hem reva [15a-230]

Yetkinlik-Beceri

-(A/I)r
ħased hırş tekebbür né işke yarar
ķamuğ ehl-i ma'nī üçin 'ayb körer
yoq erdük yarattı yana yoq **ķılur**
biligli munı mu tekebbür ķurar [4b-58]

bilin kimge uymak gerek ilk muni
seni uyduruban **yöritür** köni
haqıkat bilür haqvelı tég nişan
bu ma'nıdin ilür işitgil yöni [19b-303]

-GU

muvahhid 'ibadet tilegü gerek
'ibadetka kuvvet ülegü gerek
muvahhid bu nefsinin başın kesküge
qahirinin kılıcın **bilegü** gerek [6b-95]

-GAy

selām bérse secde sehivge imām
gerek bérnese bilgü mesbük selām
bilip bérse bozlur namāzı bilin
unutmışda bozmaz **yetürgey** tamam [9b-136]

şerı'at yolın tut yöri rāst köni
işitgey kulakın tarıkat üni
yetip istegil öz özünđin keçip
açılğay saña bu haqıkat yöni [20b 320]

-GUçI

qademni haqıkat üze rāst tutup
kamuğ nür u zulmet hicābın ötüp
özi érđi řehd ü şeker **bérgüçi**
telim türlüg elvan zehirler yutup [24b 386]

bu ilhām-ı rabbānīdin yorguçı
melek tég ulaşı oyağ turguçı
şerī'at tarīkat haqīkat üze
kirse rāst haqīkat çınok **barğuçı** [24b 389]

-GAn

bu kaç söz **ayıtğan** atı islām ol
tileki āhir vaqt imān islām ol
atam baba islām veliyyü'l-verā
özi zikri tilde tümen aslam ol [25b-402]

ıdırmiz tümen miñ dürüd bu zamān
tégürgen idi sen tégür bī gümān
ilāhī uşol rāst resül hürmeti
āhir vaqtda aytu çıkarğıl imān [1b-9]

Yetkinlik-İmkān

-GAy

binā bānīsiz bolmaķı bil muhāl
yıdığ katre sa'dın séniñ tég cemāl
tefekkür kılıp baķ bu öziñe
açılğay rübūbiyyet-i zü'l-celāl [2b-29]

-(A/D)r

namaz içre āh tuf tenaħnuħ bile
'özürsiz namāznı **bozar** keğ bile

muşibet yā iğdin ünün ağlamak
bozar havf-ı haqdın bozulmas bile [8a 119]

eger öpse kuçsa yigit rüzedār
ete çıksa şehvet oruçnı bozar
karı öpse kuçsa ziyan kıлмаğay
serī'at emīn bolsa ma'zūr **tutar** [11a 170]

-(I)GII

velāyet kerāmet 'ibādetleri
tümen türlüg esrar işaretleri
çınok kuṭb-ı 'ālem veliyyü'l-verā
ahıg köñüller irādetleri [24b-384]

-GU

reva i'tikād bil uyulmas muṇa
taşarruf neteg **kılgu** bilmes saṇa
mürebbā vü mekşūf u 'ārif kerek
reva bolsa uymak tamāmet aṇa [19b-307]

Yetkinlik-Alışkanlık

-GUçI

şükür ḥamd ilāhī tümen miṇ saṇa
müsülman muvaḥḥid yarattıṇ maṇa
elig **tutguçı** sen anıg bir ü bar
tutulmışda kayu katıg bér muṇa [1a-1]

-GU

muvahhid ‘ibadet **tilegü** gerek
‘ibadetka kuvvet **ülegü** gerek
muvahhid bu nefsin başın kesküge
kahırnıñ kılıçın bilegü gerek [6b-95]

mürid bolsa **keçgü** tilekdin tamām
iradet müridğa bolur bil zimām
mürid muqtedi tég gerek tursa rāst
érür şeyh munuñ tég müridğa imām [17b 272]

-(A/I)r

oruçnı **bozar** yemek içmek taķı
yaqınlıķ tişi birle hem müttakī
bilip bolsa bolur vācib keffāret
unutmışda bozmaz oruçnı aķı [11a 169]

Yetkinlik-Diğerlerinden Ayırma

-GU

bu ‘ilm ü ‘amelge **inanmağu** er
maqām menziliğe **tayanmağu** er
ıdı kimni sewse sa’āder anıñ
er ol kim soñında **tayınmağu** er [20b-324]

-GAn

eradtü en u’rafe delil uř muña
yuhibbūnehu hil’atı ħod saña
yuhibbüküm ħiġābı **işitken** muhib

ķamuę bid'a'lardın bolur bir yağa

[23b-371]

Sonuç

Harezmi Dönemi'nin önemli eserlerinden Mu'tnũ'l-Mürĩd incelenerek eserdeki yetkinlik sıfat fiilinin alt fonksiyonları tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserde yetkinlik sıfat fiilinin alt işlevlerini elverişlik, beceri, imkân, alışkanlık ve diğerlerinden ayırma oluşturmaktadır. Eserde bu alt fonksiyonlara dair örnekler bulunmakta ve bu fonksiyonların eserin genel yapısına nasıl entegre olduğu açıklanmaktadır. Eserde 29 dörtlükte toplam 32 morfem tespit edilmiştir. Bunlardan 6 tanesi -GAn, 4 tanesi -GUçI, 6 tanesi -GAy, 10 tanesi -GU, 5 tanesi -(A/I)r, 1 tanesi ise -(I)GI morfemidir. En çok kullanılan morfem -GU gibi gözüke de bunlardan üçer tanesi aynı dörtlükte yer aldığından vezne uydurulmak için yapılmış olacağı düşünülebilir. Alt fonksiyonlardan elverişlikte 9, beceride 9, imkanda 5, alışkanlıkta 5, diğerlerinden ayırmada 4 adet bulunmuştur. Elverişlik ve beceri alt fonksiyonlarının diğerlerinden sayıca fazla olmasının sebebi dini bir eser olması olabilir. Allah'ın ve dini öğretilerin anlatılmasından dolayı bir şeye gücü yetme, becerebilme alt fonksiyonlarının fazla olması beklenen bir durumdur. Özellikle dini eserlerde bu tür kavramların anlatılması, manevi güç ve becerilerle ilgili söylemlerin kullanılması beklenir. Dini bir konunun anlatıldığı metinlerde okuyucunun o konularda fayda sağlaması istenir. Bu tür alt fonksiyonların fazla olması eserin öğreticilik niteliğiyle bağdaştırılabilir.

Mu'tnũ'l-Mürĩd eserindeki yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonları üzerine yapılan bu inceleme, Türk dilinin önemli bir dilbilimsel ögesini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Eser, dil ve kültür tarihimize ışık tutan önemli bir kaynaktır ve sıfat fiillerin işlevleri konusunda daha derin bir anlayış sağlamaktadır.

Kaynakça

Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.

Çürük, S. (2005). Mu'înü'l-Mürîd (Giriş-Metin-Notlar-Açıklamalar-Dizin) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergin, M. (2013). Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.

Gencan, T. N. (2007). Dil Bilgisi. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.

Hacıeminoğlu, N. (2008). Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Takoğlu, T. (2017). "Har-Nâme'de Sıfat Fiil Kategorisi" Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (6/2) 2017 S. 644-656, Türkiye.

Toparlı, R. ve ARGUNŞAH, M. (2018) Mu'înü'l-Mürîd: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım, TDK Yay., Ankara.

Topçu, Ç. (2011). Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turan, Z. (2007). "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?" IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24-29 Eylül 2000). Ankara: TDK Yayınları, 1835-1844.

Ünal, M.S. (2019). "Mu'înü'l-Mürîd'de İsim Yapma Ekleri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, Ş. (2018). "Kutadgu Bilig'de Sıfatfiil Kullanımı Üzerine Kısmi Bir İnceleme" Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi (6) 2018 S.136-147.